

Anmeldelser

Ole Fenger og Chr. R. Jansen (red.), Jyske Lov 750 år. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, 1991. 312 s., ill. 375 kr.

I marts måned for godt og vel 750 år siden, mødtes Valdemar Sejр med rigets bedste mænd i Vordingborg for at give Jyske Lov, som var blevet nedfældet på dansk.

Iblandt disse mænd var den 90-årige viborgbisp Gunner, der havde spillet en stor rolle i forbindelse med lovens tilblivelse. Når 750-året for Jyske Lov skulle fejres i 1991, faldt det derfor naturligt, at Viborg kom til at få en fremtrædende plads, og nærværende publikation er da også stærkt knyttet til Viborg, såvel udgivelses-, finansierings- som indholdsmæssigt.

Det er en stor og smuk bog, og med en vægt der er jubilæet værdigt. Til tider står den indholdsmæssige vægt dog ikke helt den fysiske vægt nær.

I modsætning til Juristforbundets jubilæumsudgave i 1941, hvor retshistorisk og filologisk grundforskning gav store klassiske artikler, er denne jubilæumsbog i højere grad præget af kortere artikler med et meget blandet indhold. Og Ole Fenger spørger da også indledningsvis, om der virkelig er noget nyt at skrive om Jyske Lov i forhold til 700-års jubilæet i 1941.

Det synes jeg nu bestemt, jubilæumsbogen har vist, at der er.

Udgiverne har valgt at lade bogen have et bredt indholdsmæssigt sigte i forhold til selve Jyske Lov, og man når derfor langt omkring.

Jansens artikel om bisp Gunner lader os komme meget nærmere på mennesket Gunner og hans indflydelse på Valdemar Sejр, og Krongaard Kristensens arkæologiske indlæg om byen Viborg og Vellefs om Viborg Domkirke giver en fin ramme om vedtagelsen af Jyske Lov på landstinget i Viborg.

Fenger berører i sin indledning også spørgsmålet om Kongens lovgivende magt og selve statsbegrebet i den tidlige middelalder, og herom er meningene delte i de efterfølgende artikler. Ved gennemgang af Kong Valdemars Jordebog opregner Ulsig kongemagtens indtægter af jordegodset, og disse indtægter sammenlagt med ledingsskatten, bøderettigheder, fredkøb, byskatter og eksporttold udgjorde ganske væsentlige summer, og gennem forleneringer til sine sønner styrkede Kongen rent institutionelt statsmagten. Ulsig skriver direkte, at Valdemar Sejр repræsenterede en meget selvbevidst og (underforstået) stærk kongemagt, men heri er Fenger ikke helt enig.

I Paludans historiografiske oversigt over diskussionerne om landskabslovenes såkaldte demokratiske samfund citeres Fenger for udsagnene om, at statsbegrebet ofte fejlagtigt er blevet tillagt et nutidigt indhold og at kongemagtens rolle i forbindelse med landskabslovenes nedfældelse, når det kom til stykket, har været ret ringe.

Fenger har i sin egen artikel behandlet Jyske Lovs forhold til de øvrige landskabslove, og herved taget en væsentlig sag op fra tidligere artikler af Brøndum Nielsen og Kroman. Han fremdrager og udbygger de tidligere forfatteres påvisning af, at Jyske Lov meget væsentligt bygger på den lidt ældre Skånske Lov, hvis indhold ligger meget tæt på den gamle Valdemars Sjællandske Lov, der oprindeligt ser ud til at være redigeret i Jylland.

Hermed bortfalder altså den skarpe afgrænsning mellem de forskellige landsdeles lovbøger.

En af jubilæumsbogens mere spændende og grundige artikler er ud fra min personlige mening Karkers grundige gennemgang af sproget i Jyske Lov, hvor vi får en meget tæt indføring i den sprogmæssige opbygning af lovens mange kapitler. Det havde dog været rart, om Karker havde haft plads til at gå nærmere ind på relikterne af den mundtlige overlevering, hvor bogstavrim og poetisk klingende sentenser fik lovstøttet til at forankre sig bedre i hukommelsen, og ligeledes havde det været spændende at se listen over de 7% nederlandske læneord, som er med til at give sproget i Jyske Lov det relativt unge præg i forhold til de øvrige lovbøger.

Jubilæumsbogens svageste side er nok, at man har villet gabe over så meget, og tilsyneladende har haft svært ved at blive enige om hvilke læsere, det egentlig var, man skrev for, og enkelte steder har man tilsyneladende ikke fået de forskellige indlæg indpasset i forhold til hinanden.

Dette gælder især i den landbohistoriske afdeling med indlæg af Meyer, Lerche og Okshjerg, hvor der for det første ikke er mange nyheder (om overhovedet nogen) og hvor man kunne savne en konsekvens af erkendelsen af de forskellige kronologiske lag i lovbøgernes landbohistoriske kapitler, som Meyer ellers ganske kort berører.

At Meyers indlæg har en meget brat afslutning har sin helt naturlige og triste forklaring, men man kunne have håbet, at han havde nået at inkorporere resultaterne af de nyere arkæologiske landsbyundersøgelser noget mere i sine ældre arbejder om landsbyfællesskabet.

På den retshistoriske side er der udmærkede indlæg fra Jørgensen og Gelting, hvor vi får den kanoniske ret og de øvrige europæiske retsforhold knyttede til vor hjemlige lovgivning, og Tamm og

Olsen trækker linierne for Jyske Lov i de efterfølgende århundreder ganske fint op.

Det socialhistoriske har også fået sin lille afdeling af Degn og Dübeck, hvor førstnævnte forfatter godt kunne have udvist lidt mere akkurate og i øvrigt have brugt sin opremsning til noget mere perspektivrigt. At Dübeck stadigvæk kalder trællene for slaver virker irriterende, når de nu engang altid har heddet trælle i de danske lovbøger. Men det ord er der jo nok ikke så meget smæk i.

Alt i alt en omfangsrig og flot jubilæumsbog, der måske til tider burde have haft et lidt mere vægtigt indhold.

Annette Hoff

Henning Mathiesen, Hertugens Folk. Landbrugerne under Rønhave og Sønderborg Lade-gård i tiden inden udskiftningen. Studier, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 7, 1992. 178 s. Medlemmer 98 kr., bog-lade 147 kr.

Det er altid en særlig tilfredsstillelse straks i indledningen, at kunne slå fast, at her er et nyt syn på tingene. Anmelderen kan gøre det, som forfatteren til denne bog har gjort det. I sikker og strengt videnskabelig form fremlægger han resultaterne af sin forskning i landbrugsforholdene i et par sogne på Als fra ca. 1640 til 1770, som tidligere har været skildret i mørke toner, også når det gjaldt bønderne, som på disse kanter hedder bolsmænd. Nu viser det sig, at for alle andre end indersterne, som ikke havde jord, blev 1700-tallet tværtimod en glansperiode, og forholdene var fuldt på højde med de gode egne i kongeriget.

Den hidtidige forskning har ikke været tilstrækkelig social i sin synsvinkel, hedder det. Ser man kun en agrarkrise fra de besiddendes side, vil man overse, at andre i landbruget på samme tid kunne få det bedre. F.eks. kunne ødegårdene give landbrugerne mere disponibel jord. Synspunktet udbygges med en omfattende forskningsoversigt, hvor man dog må undvære henvisninger til en del af den forskning, der også har set landbosamfundet nedefra – i øvrigt også Thorkild Kjærgaard, *Den danske revolution* (1991), som netop i et senere kapitel, hvor der tales om »økologisk« landbrug, havde været værd at have en henvisning til. Selv om det ikke direkte vedrører Slesvig, havde det tillige været oplagt at nævne Claus Bjørn, *Bonde-herremand-konge* (1981), flere af Lotte Døbernowskys arbejder og den seneste forskning i vider og vedtægter. Her er der sket en del siden Poul Meyer, *Danske Bylag* (1949).

Analysen dækker sognene Ulkebøl og Højrup på Sydals, som regnes for velegnede til sammenligning med kongerigske områder, fordi de, i modsæt-

ning til store dele af Slesvig, en del af tiden var på private hænder, dvs. hertugelige. Indtil 1667 hørte disse områder under de sønderborske hertuger, derefter kronen og fra omkring midten af det 18. århundrede Augustenborgerne. Den slesvigske lokaladministration, landbrugernes økonomi og endelig de sociale forhold er de store kapiteloverskrifter. Grundlaget er tydeligvis et meget stort arkivalisk materiale, som er dygtigt udnyttet og kombineret med både dansk og tysk forskning. De arkivaliske forhold vedrørende hertugdømmerne hører bestemt ikke til det letteste, og det er faktisk synd, at man ikke enten sammen med forskningsoversigten eller bagi bogen ved bibliografien kan finde en samlet oversigt over de utrykte kilder. Alle oplysninger kan imidlertid findes i de mange noter til hvert eneste kapitel.

Kapitlet om lokaladministrationen er tung læsning, men det er nyttigt for enhver, som vil arbejde med Slesvig i perioden, og der er heldigvis overblik at hente i et skema (s. 30). Det tillægges stor betydning, at man i 1716 fik den effektive tidligere generalpostamtdirektør von Platen som ny guvernør (amtmand). Det betød f.eks., at fæsteprotokoller og hvad der ellers er grundlag for en forsvarlig undersøgelse i dag, blev anlagt. Senere sad augustenborgerne også på guvernørposten m.m., men det skal ikke have gjort den store forskel, da de gennemgående var fornuftige ledere. Det synspunkt underbygges yderligere i det bærende kapitel om landbrugsøkonomien, hvor fæsteforholdene, så godt kilderne nu tillader det, er analyseret efter den klassiske model, som Fridlev Skrubbelttrang anviste, og mange senere har haft gavn af. Undersøgelsen viser unægtelig et pænt resultat for bolsmænd og kådnere (husmænd), hvorimod den voksende inderstegruppe blev trængt. Afgifterne skulle betales, men de holdt sig i ro også i periodens slutning, hvor bondebruget blev forbedret og hoveriet dels var fastsat tidligere end i kongeriget, dels tidligt blev afløst med penge. Læg hertil, at der hverken var voredskab eller stavnsbånd, og at familiefæste og aftægt var i top, samt at bylagene havde noget at skulle have sagt længere end i kongeriget. Al denne humanitet forklares med, at hertugen og hans folk forstod, at godsøkonomien havde det bedst uden udpining af bønderne.

Selv om der tilbage i 1760'erne kom love til fremme af udskiftning, blev byerne i de undersøgte områder først udskiftet i begyndelsen af 1790'erne, men det skyldtes i modsætning til, hvad Troels Fink har antaget, ikke fattigdom på grund af hårdt hoveri, men blot at bøndernes konservative bylag længe holdt igen, siges det (s. 96).

Der er ingen tvivl om resultaterne i Henning Mathiesens store fæsteundersøgelse, som i øvrigt flere gange sammenlignes med dem, undertegnede nåede frem til for Odsherreds vedkommende (1974), men måske skal man passe på ikke at vende det totale billede helt fra sort til hvidt, som Henning Mathiesen er tilbøjelig til. Det er måske

endnu et spørgsmål, hvor generelt et billede, der kan tegnes ud fra det trods alt begrænsede område.

På et enkelt punkt er undersøgelsen lidt i modstrid med sig selv. I indledningen efterlyses historie set mere nedefra, men i bogen træder ikke én bolsmand, kådner eller inderste frem af de mange tal. Navn har kun guvernører og hertuger! Vel er det økonomisk-historisk videnskab, men et menneskeligt ansigt hist og her, et lille konkret eksempel fra skifter, fæster eller lignende, havde ikke skadet.

Det er ellers en vigtig bog, som på gedigen vis er med til at udfylde feltet med de nødvendige regionale nærundersøgelser, som man også i en tid med lyst til de store landbrugssynteser kan have glæde af.

Margit Mogensen

Jens Möller, Godsen och den agrara revolutionen. Arbetsorganisation, domänstruktur och kulturlandskap på skånska gods under 1800-talet. Meddelanden från Lunds Universitets geografiska Institutioner 106. Lund University Press. 1989. 153 s.

Som bekendt har Skåne mange mindelser om det østlige Danmark, når det gælder landbruget og landbosamfundet. Storgodserne ligger tæt, og den traditionelle skånske bondegård har stor lighed med den sjællandske. Denne undersøgelse af godset Krageholm (nær Ystad) har da også stor interesse for dansk landbrugshistorie ved at belyse, hvad der skete (kunne ske) i et landbosamfund, der på alle andre områder end det politiske og lovgivningsmæssige område svarede til vore forhold.

Krageholm og dets nabogodser i Skåne gennemløb stort set den samme udvikling i 1800-tallet, som vi kender det i Østdanmark, men det var først og fremmest de sociale konsekvenser, der var forskellige. Her blev der oprettet forpagtergårde, således som også danske økonomer foreslog det i første tredjedel af 1800-tallet, bondegårdene nedlagdes, og det triste kapitel i svensk historie – statarna – udfoldedes i løbet af århundredet. Udviklingen på Krageholm og i denne sektor af svensk landbrug blev ganske enkelt mere »kapitalistisk« end i Danmark, hvilket også illustreres af det udmærkede kapitel om de skånske godsers engagement i jernbanebyggeriet i anden halvdel af 1800-tallet.

Der er tale om en koncis og alligevel perspektivrig studie i et emne, der næsten savnes totalt i vor egen forskning, og Jens Möllers undersøgelse kunne i mange henseender tjene som model for tilsvarende danske undersøgelser. Blot så man gerne den proklamerede »agrare revolution« nuanceret. Jens Möller er lige netop inde på, at den falder i to væsensforskellige faser – før og efter den industrielle/videnskabelige revolution. Dampkraftens

indførelse, opkomsten af den rationelle landbrugsvidenskab (først og fremmest jordbrugs-skemien) og etableringen af moderne kredit- og finansinstitutioner med meget mere ændrede afgørende betingelserne for at ændre på landbruget

Claus Bjørn

Olga Pedersen, Aastrup sogn fra udskiftning til andelsbevægelse. 1990. 251 s., ill. 134 kr.

I 1985 udkom Olga Pedersens bog om det vestjyske Aastrup sogn fra 1660 til landboreformerne (anmeldt i FORTID OG NUTID bd XXXIII, hefte 4). Hvad der dengang blev fremført omkring det første bind, gælder stort set også for behandlingen af 1800-tallet. Det er Olga Pedersens styrke både som historiker og skribent, at hun får givet et, man fristes næsten til at sige, sanset indtryk af det fattige vestjyske sogn med dets heder, kær og enge og de magre agre. Tilsvarende evner hun at fremmane en vestjysk bondementalitet, der kommer til udtryk i alle relationer udadtil og opadtil. Det er bogens – bøgernes – force, at de som få andre i deres genre gennem selve læseoplevelsen får formidlet fattigdommen, nøjsomheden og den mentale lukkethed. Det gælder f.eks. det spændende portræt af Jens Rasmussen Baggessgård (side 49 ff og flere andre steder), som man ikke kan forestille sig hørende til andetsteds end her på kanten af mose og kær.

Olga Pedersens mindre stærke side er dispositionen af fremstillingen, der ikke forekommer rigtig gennemarbejdet. Det er heller ikke til at afgøre, hvornår hun afslutter sin fremstilling. Men når man når frem til 1890'erne, så tynder hendes skildring mærkbart ud i næsten alle kapitler. Heller ikke i koblingen til den »store« historie er hun helt sikker. Omtalen af smørtolden (side 62) er misforstået, og fremstillingen af de mere overordnede bestemmelser for bygningsforsikring er uklar. Og Olga Pedersen har ikke et ord om løsebrandforsikringen, der netop i det sydvestlige Jylland tidligt blev udbredt (side 89 f).

En stor gevinst i bogen er de mange citater fra Poul Andersens dagbøger. Han blev en af tidens »sognekonger« med en stærk position i det lokale samfund og synes – her er Olga Pedersen ikke helt klar i sin fremstilling – at have holdt sognet »til højre«. Fra 1863 førte han udførlige dagbøger, der synes at være en guldgrube til forståelsen af dette fattige almuesamfunds langsomme og modstræbende forandring til noget mere åbent og forandringsvilligt. Omtalen af Poul Andersens kvaler med at få stillet for sig i 1864 er fint iagttaget, og historien får en særlig pointe, når denne gode højremand så søger om at få medaillen for krigsdeltagelse (side 139,147).

Claus Bjørn

Et lille stykke Kulturhistorie. Peder Kroghs erindringer 1827–54. Ved Thyge Krogh. Selskab for Dansk Skolehistorie, 1991. 128 s., 115 kr.

»Når målet for undervisningen skal kunne siges at være nået...., tages nu, især hvad ungdommen angår, meget hensyn til at få eleven bibragt en vis lyst til selv at erhverve sig kundskaber...Når denne lyst, denne interesse er til stede, da først er sand »levende og frugtbar« oplysning fremmet«.

Sådan skrev seminarist Peder Krogh, medens han opholdt sig på Snedsted Seminarium i Thy i årene fra 1845 til 1847. Udgiveren af Peder Kroghs erindringer, oldebarnet Thyge Krogh, har foretaget den kloge disposition af illustrere med uddrag fra seminarietidens stulebog.

Ovenstående citat er interessant fra to vinkler. Det vidner om, at det grundtvigske skolesyn var »trængt igennem« allerede i 1840'erne i Snedsted vel især inspireret af den grundtvigske forstander, L.C. Müller. De grundtvigske tanker var med en ny lærergeneration på vej ind i almueskolen, allerede før Christen Kold rejste sine friskoler. Samtidig er citatet velegnet til at illustrere det afgørende omdrejningspunkt i Peder Kroghs erindringer. Mudsætningsforholdet mellem gammelt og nyt er det bærende tema i de optegnelser, den 71-årige, pensionerede skolelærer i Hjerik i Salling satte sig til at skrive i november 1898, stilet til hans 9 børn. Før sin død i 1901 nåede Peder Krogh at berette om barndom og ungdom, der omspænder årene fra 1827 til 1854.

Peder Krogh betragter 1830'erne og 1840'erne som »gamle dage« og vurderingen er ikke præget af »ak, hvor forandret«. Tværtimod. Han opfatter sig selv som repræsentant for den nye tid og vil med erindringerne pege på de store fremskridt, der har fundet sted i sidste halvdel af århundredet. Peder Kroghs sigte er – som titlen angiver – kulturhistorisk med dels landbrugets dels almueskolens udvikling som de bærende temaer. Samtidig anskuelligør Peder Kroghs livshistorie den nære sammenhæng mellem bondens og landsbylærerens bevidsthed. Som søn af en driftig møller på Mors hørte Peder Krogh til i den mere velbeslåede del af almuen. Fremstillingen rummer stærke erindringsbilleder af barndommens nære sammenhæng mellem leg og arbejde. Skildringen af »gammellivet« på Mors med alsædebrug og omstændelige, meget arbejdskrævende dyrkningsmetoder svarer vel stort set til det billede, vi kender fra de samtidige topografier (f.eks. C. Schade, 1811, og E. Dørup, 1844), men synsvinklen er forfriskende ny og giver erindringerne selvstændig værdi.

Den lille Peder blev hurtigt fascineret af læse- og skrivekunsten. Faderen, der var »meget forfængelig af sine børns formentlige fortrin«, lod Peder læse højt af en tysk grammatik, han tilfældigvis var kommet i besiddelse af. Oprensningen af de man-

ge latinske betegnelser duperede selvsagt husets gæster.

Da han mødte op i almueskolen, først i Vester Jølby, senere i Karby, avancerede han hurtigt til den dygtige ende af klassen. Erindringsbilledet af 1830'ernes almueskole er et værdifuldt skolehistorisk bidrag. Undervisningen var præget af mekanisk indlæring efter den indbyrdes undervisningsmetode, og undervisningsmaterialerne var »usle«. Lærerne var rationalister om en hals, men deres faglige forudsætninger var særdeles beskedne. Men billedet er nuanceret: »Jeg har i det hele stor agtelse for de gamle lærere«, indrømmer Peder Krogh, fordi de trods alt fik en undervisning til at fungere – i Karby var der 60 børn i hver klasse – og fordi de havde menneskelige kvaliteter og skabte respekt omkring deres person.

Opholdet på Snedsted seminarium (1845–47) blev det afgørende løft i Peder Kroghs liv. Portrættet af forstander L.C. Müller er ikke ukritisk; Krogh oplevede ham som noget af et snakkehoved, men ikke desto mindre har han på livstid tilegnet sig Müllers grundtvigske skolesyn, og i erindringerne beskrivelse af de følgende års lærergerning lyder der adskillige suk over, at han ikke magter at leve op til idealet om en oplivende undervisning, baseret på fortælling.

Såvel den egentlige undervisning som hele livs-udfoldelsen på det lille præstegårdsseminarium træder klart frem i erindringsbilledet. Samtidig er Kroghs livsforløb et tankevækkende eksempel på, hvor kort vejen egentlig har været fra ploven til degnekaldet. Den 16-årige Peder fik i 1843 tilbudt stilling som hjælpelærer ved den lille biskole på Agerø. Skolen hørte sammen med andre biskoler under Karbydeggen, Ole Madsen Schyums, vidtstrakte kald. Som forberedelse overværede han i nogle sommermåneder Vester Jølby-degnens undervisning. På den baggrund kunne han som 18-årig indstille sig til optagelseseksamen til den to-årige seminarieuddannelse.

Det har været læreruddannelse på bondesamfundets præmisser. Peder Kroghs beskrivelse af de følgende års virke først som huslærer og biskolelærer og fra 1854 i et »rigtigt« kald i Gundersted i Himmerland bærer da også præg af, hvordan han både kulturelt og materielt fastholder bondens livsform. Skolens jordlod var en ikke uvæsentlig del af degnens udkomme, og som kirkesanger blev han stærkt integreret i landsbylivets mange facetter.

Det lang stræk af Peder Kroghs degne-liv, fra 1854 i Hvidbjerg på Mors, hvor han stiftede familie, og fra 1864 til 1891 i Hjerik i Salling, ligger uden for erindringerne, men er karakteriseret af udgiveren, især gennem børnenes erindringer, suppleret med vurderinger fra bispe-visitatser.

Ud over dette efterskrift har udgiveren, Thyge Krogh, hjulpet læseren gennem en række forklarende noter.

Udgiveren gør i sit forord opmærksom på, at der

allerede er udgivet skolelærererindringer, der »har ligget og lagret i et århundrede«. Ikke desto mindre må man glæde sig over, at også Peder Kroghs erindringer nu kan indgå som et bidrag til forståelse af den skolehistoriske udvikling i en afgørende brydningstid.

Det er vel hos Peder Kroghs generation af seminarieuddannede lærere fra 1830'erne og 1840'erne, vi skal søge rødderne til den stærke folkelige og demokratiske linie i dansk skoletradition.

Knud Holch Andersen

Tage Kampmann, Skolegang i Hellerup 1924–1936 og cykelvikar i Gentofte 1940–1943 – i skolehistorisk perspektiv. Odense University Studies in History and Social Sciences vol 134. Odense Universitetsforlag 1992. 95 s., ill. 130 kr.

Tage Kampmanns lille bog er mere end bare 95 siders skoleerindringer. For det første er hver side lig med to indholdsrige spalter, og for det andet viser både undertitlen og det forhold, at den er udgivet i serien Odense University Studies in History and Social Sciences, at man kan forvente sig mere end blot skoleerindringer af den. Den er også lokalhistorie, og som sådan går den ind i Gentofte Kommunes markering af 150 års jubilæet.

Undertegnede anmelder er ikke specialist i skolehistorie, men alligevel har jeg med glæde påtaget mig anmelderrollen, fordi jeg gennem de sidste 30 år har været gymnasielærer i Hellerup, og fordi jeg gennem udvalgsarbejde i Undervisningsministeriet har lært at sætte pris på Tage Kampmanns meget store indsigt i skoleforhold på alle trin. Mine store forventninger til bogen er absolut ikke blevet skuffet.

Forfatterens skoleforløb bestod af to år i en privat underskole, tre plus fire år i Maglegårdsskolen, som er kommunal, og endelig tre år i gymnasiet på det ligeledes kommunale Øregård Gymnasium. Bogens struktur er i hovedsagen bygget op omkring denne kronologi, der så afsluttes med cykelvikarårene 1940–43. Herved bliver side 83–85 den unge lærers sammenligning med skoleårene i det samme miljø, som han selv havde gået i skole i, og sammen med bogens første halvdel en indramning af gymnasieårene (seminarieårene er ikke behandlet i denne bog). Og det er denne ramme, der er det væsentlige i bogen, som det er det i Kampmanns livsgerning, der gennem rektoratet på Hellerup Seminarium og som undervisningsinspektør for seminarierne, har været i og for folkeskolen – gymnasiet er kun en parentes. Men det er en parentes, der på godt og ondt alligevel havde betydning for hele skoleforløbet, og dette er et gennemgående tema i næsten alle bogens afsnit. Allede ved indmeldelsen i første klasse var spørgsmålet, hvordan det bedst førte frem til studentereksamen; var sko-

len god nok til det? Ved valget af mellemskole dominerede det igen i forældrenes overvejelser – men Tage satte sin vilje igennem og blev i Maglegårdsskolen hos de kendte lærere og kammerater.

Hvis jeg ikke selv kendte de kraftige efterdønninger af den i Gentofte så udtalte modsætning mellem folkeskolen og det akademiske gymnasium, ville jeg (og mange andre) nok mene, at beskrivelsen af de to lærere i fysik og matematik på Øregård Gymnasium måtte være overdrevet af Tage Kampmann. Han gør tydeligt rede for, at andre gymnasielærere var anderledes, og han gør rede for forskellige forsonende forhold, men tilbage står, at der fandt en helt utilgivelig frasortering af elever sted i den matematiske klasse, og det var oven i den sortering, som mellemskolen allerede havde bevirket! Selv om dette af forfatteren ikke gøres til hovedårsagen til det ret negative syn på gymnasiet, så er det dog en sort plet på skolesystemet. Fremstillingen bygger i behandlingen af dette emne overvejende på erindringer, der er søgt verificeret ved samtaler med rektor mange år senere. Mere udførlige studier især af de sociale forhold, der ganske kort berøres side 58–59, kan måske føre til nye forklaringer, men det ville sprænge bogen.

Tage Kampmann er sig bevidst, at erindringsformen gør historieskrivningens objektivitet mindre. Men i sin vurdering af de første skoleår bruger han sin søsters korrektioner (s. 14) – hendes opfattelse burde måske have været med flere steder. Og hendes videre skoleforløb burde vel også ind i billedet. Fik hun mon de samme uddannelseschancer som sin bror? Også forfatteren Sonja Hauberg, som var Tage Kampmanns klassekammerat i 6 år, er kun lige med i indledningen og bliver udpeget på billedet side 49. Læseren får vakt sin nysgerrighed, men desværre kommer der ikke mere. Der er også her et metodisk problem med, hvor grænserne i bogen går mellem erindringer og tilbageslutning fra senere erhvervet generel viden. Forfatteren er naturligvis i sin gode ret til at lægge vægten efter eget valg, og her er valget faldet ud til fordel for den ubetinget store viden om skolens generelle forhold. Han indrømmer, at han ikke var flittig nok, og at han kedede sig bravt i skolen. Hvor mon han lærte alt det, som han vitterligt kan?

Nogle småting: Hvorfor kaldes Busses skole inferiør (s. 11). Den fungerer den dag i dag. Hvorfor er omtalen af skolepengene (s. 39) så upræcis? Hvad kostede det i en embedsfamilie f.eks. sammenlignet med avishold? Det frygtede og forhadte spanskror var efter Tage Kampmanns erindring en meget sjælden straffeform. Det må have varieret meget fra skole til skole. Andre steder brugte selv dygtige og besindige lærere det ganske jævnlige. Var det socialt uacceptabelt i Gentofte, eller var man nået pædagogisk længere?

Bogen er værdifuld, fordi den giver god besked om de generelle skoleforhold og om de særlige forhold i Gentofte Kommune. Der er også gode afsnit om lærebøgerne, om de pædagogiske meto-

der såvel de gode som de mindre gode, om livet i skolegården, om det manglende forældresamarbejde og om meget andet. Bogen er skrevet læsevenligt, og den egner sig til at blive læst sammen med andre erindringer, der ikke kender det generelle så godt, eller af forfattere, der vil forsøge sig med egne skoletidserindringer.

Niels Andersen

Henrik Becker-Christensen, *Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932*, bd. 1-2. Institut for Grænseregionsforskning. 1991. 664 s., ill.

Henrik Becker-Christensen afgrænser i bogtitlen den periode, hvor han behandler det tyske mindretals historie, fra genforeningen i 1920, hvor pastor Johannes Schmidt blev det tyske mindretals ubestridte leder, til han i 1932 på grund af nazismens fremtrængning i mindretallet begyndte at vakle som leder. I sin bogtekst afgrænser han perioden til at strække sig fra 1918 til 1933, dvs. Weimarrepublikkens levetid. Formentlig er afgrænsningen 1920-32 valgt, fordi Johannes Schmidt går som en rød tråd gennem begge bøger. Schmidt afspejler det tyske mindretals udvikling i de år.

I bd. 1 behandler Henrik Becker-Christensen genforeningsprocessen 1918-20 og genforeningens følger i 1920'erne: en omfattende indvandring fra det øvrige Danmark og en stor udvandring af tyske embedsmænd fra Nordslesvig tilbage til Tyskland. Dette kunne med fordel være behandlet i oversigtsform, da det jo er de hjemmetyskere, der blev tilbage i Nordslesvig efter 1920, der udgjorde det tyske mindretal. Det var også deres holdninger til det tyske, der prægede mindretalsarbejdet frem til 1933.

Det kan undre, at man skal 100 sider ind i bogen (bd. 1, side 99-103), før Henrik Becker-Christensen gør sig overvejelser over, hvad et nationalt mindretal og et sindelagsmindretal er for noget. Han kommer her ind på de flydende grænser for tilhørsforholdet til det tyske mindretal. Han skelner mellem på den ene side den faste stok af bevidste hjemmetyskere, som var medlem af mindretallets foreninger og organisationer, som holdt en af dets aviser og som stemte på Slesvigsk Parti, og på den anden side de tysksindede socialdemokrater, de missionske tyske, de blakkede og de passive tysksindede.

Det ville have været mere logisk, om Henrik Becker-Christensen var begyndt med disse overvejelser. Det er vigtigt fra starten at få slået fast, at der udover det skarpe dansk-tyske skel også var en flydende grænse til det tyske. Det er disse tyske, som befandt sig i udkanten af det tyske mindretal, som mindretallet i 1920'erne og under 1930'ernes krise søgte at mobilisere til fordel for det tyske. Det skete dog uden større held. Det ses af, at ca. 15% i

1926 stemte på Slesvigsk Parti, mens det i 1939 forsat kun var 15,9%.

I øvrigt behandler Henrik Becker-Christensen de forskellige grupper inden for det tyske mindretal – den faste stok, de tysksindede socialdemokrater, de passive, de blakkede og de missionske – udtømmende og godt.

Det er vel i dag næppe tilfældigt, at de hjemmetyskere, der er medlem af de tyske frimenigheder på landet i Nordslesvig, stadig holder sig på afstand af det øvrige tyske mindretalsliv, som Bund deutscher Nordschleswiger (BdN) er politisk og kulturelt hovedforening for.

Henrik Becker-Christensen skriver også om hjemmetyskernes sønderjysk-kulturelle rod, og definerer en hjemmetysker som en, der snakker sønderjysk og i sit væsen er sønderjysk, men som kulturelt set er tysk. Det tyske sprog var således det hellige sprog og skrift- og kultursproget for hjemmetyskerne.

Dette fik den danske skribent Anders Lebeck til præcist at karakterisere hjemmetyskheden som »en mærkelig overgangsform, som var løst fra det danske folk, uden at være gået op i nabofolket« (bd.1, side 84). Denne forklaring passer fint til Henrik Becker-Christensens forståelse af det tyske mindretals særegne karakter. Det er dog ikke et synspunkt, Becker-Christensen tager eksplicit stilling til.

Han tager heller ikke stilling til, hvorvidt begrebet »Zweistromigkeit«, dvs. kulturel tvestrengethed, i perioden fra 1920 til 1933 var en del af det tyske mindretals selvforståelse. Han nævner kun i forbindelse med Slesvigsk Parti i 1932, at partiet slog på, at det var slesvigsk trods det, at folk i mindretallet var tysk-kulturelle. Dette kalder han at »afsværge den tyske rod« (bd.1, side 194). I al fald dækker begrebet tvestrengethed godt Lebecks karakteristisk af hjemmetyskhed.

I dag betragter hjemmetyskerne tvestrengetheden som en vigtig del af deres identitet. Den er så vigtig, at det tyske mindretals eksistens i dag afhænger af, hvorvidt det lykkes at knytte det tvestrengede hjemmetyske til mindretallets politiske og kulturelle målsætning. Det mener det tyske mindretals leder Günter Weitling, og det mente Johannes Schmidt i 1920'erne.

Becker-Christensen behandler desuden opbygningen af det tyske politiske arbejde, skole-, kirke-, kultur- og ungdomsarbejdet efter 1920, og han behandler pressens rolle. Han antyder, at det tyske mindretalsarbejde opbyggedes, samtidig med at Johannes Schmidt opbyggede sin indflydelsesrige stilling som mindretallets leder. Den beholdt han, så længe politikerne i Slesvig-Holsten og regeringen i Berlin støttede ham.

Det var dog ikke altid lige nemt for Johannes Schmidt at balancere mellem Slesvig-Holsten og Berlin, da de toneangivende kræfter i Slesvig-Holsten ofte stod i et modsætningsforhold til Berlin. Så længe Schmidt kunne balancere mellem Slesvig-

Holsten og Berlin, havde han politikernes og myndighedernes støtte i Tyskland; og så længe han magtede at balancere mellem de forskellige interesser i det tyske mindretal, havde han også mindretallets tillid. Det var denne evne til at flytte sig, som vinden blæste, der gjorde, at Schmidt stod så stærkt i mindretallet. Der mangler dog en klar sammenfatning af disse sammenhænge i bd. 1, hvor Johannes Schmidt er det faste omdrejningspunkt.

I bd. 2 er det det tyske grænservisionskrav, der udgør den røde tråd. Det tyske mindretal med Johannes Schmidt i spidsen gjorde, hvad det kunne for at undgå, at Danmark og Nordslesvig groede sammen. Alt det, Schmidt og mindretallet foretog sig, var underlagt det tyske grænservisionskrav. Det gjaldt også opbygningen af mindretallets organisationer, institutioner og pressen efter 1920, som skulle holde mindretallet intakt i ventetiden, indtil større eller mindre dele af Nordslesvig blev genforenet med Tyskland.

Johannes Schmidts grundtanke var, at jo dårligere det gik Nordslesvig, desto større var det tyske mindretals chancer for at komme tilbage til Tyskland. Derfor krævede Schmidt Nordslesvig administrativt skilt fra Danmark, derfor gik mindretallet ind i jordkampen, samarbejdede med Selvstyrebevægelsen og Landbrugernes Sammenslutning og skabte Lei-bevægelsen.

Det viser, at det tyske mindretal allerede i 1920'erne tænkte udemokratisk. Det bundede i en dyb mistillid til den danske stat, som kom af en stærk utilfredshed i mindretallet med, at grænsen overhovedet blev flyttet i 1920. Dertil var »up ewig engeedeelt«-princippet for dybt rodfæstet i tysk bevidsthed.

Det lykkedes dog ikke det tyske mindretal at udnytte utilfredsheden i det sønderjyske landbrug til egen fordel. Dets store grænsepolitiske fremstød fra 1926 til 1928 løb derfor ud i sandet. Det betød, at årene fra 1928 til 1933 blev et dødvande for mindretallet, hvad spørgsmålet om en flytning af grænsen angik. I stedet lagdes de tre tyske mindretalsaviser sammen til en, man fik udbygget det tyske mindretals skolevæsen, og rystedes af en voldsom kirkestrid i 1931. Desuden begyndte nazismen omkring 1933 at slå store revner i mindretallet, som nazificeredes i 1930'erne. Da var pastor Schmidt blevet kørt ud på et sidespor. Han var en opportunist, som »ikke på forhånd ville udelukke nogen virkemidler, når blot de fremmede malet« (bd. 2, side 281).

Henrik Becker-Christensen har en forkærlighed for detaljen. Han behandler sit materiale meget kildenært. De mange detaljer og kildediskussioner gør imidlertid bøgerne tunge at læse. De ville have vundet meget ved at blive strammet op. Der står utroligt meget på de næsten 700 sider tysk mindretalshistorie. For læseren kan det være svært at skaffe sig et overblik. Det ville have været lykkeligt, om Becker-Christensen havde afsluttet sit værk

med en konklusion som i synteseform sammenfattede hans mange resultater. Den tyske sammenfatning er kun et tilløb hertil.

Nils Vollertsen

Henrik Stevnsborg, Politiet 1938-47. Bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed. Gads Forlag 1992. 568 s., ill., 348 kr.

Henrik Stevnsborgs disputats er blevet genstand for megen offentlig debat, fordi den er blevet opfattet som en art endelig dom over politiets rolle under besættelsen. Imidlertid har det været Stevnsborgs ambition at skrive politihistorie mere end at skrive besættelseshistorie, og som det fremgår af titlen, rækker fremstillingen kronologisk ud over besættelsestiden, mens den på den anden side begrænser sig til en del af politiets arbejde.

Det er dog ikke nogen tilfældig del. Spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed dækker det område, for hvilket der fra 1940 til 1943 eksisterede en særlig ordning af politiarbejdet, fordi disse forbrydelser angik den tyske besættelsesmagts interesser. Arbejdet med sådanne sager samledes i Statsadvokaturen for Særlige Anliggender, der forenede funktionerne som politi og anklagemyndighed.

Da besættelsestiden således alligevel kommer til at stå i fokus, er det et spørgsmål, om det er et heldigt valg at starte med Rigspolitiets oprettelse i 1938 og at gå helt frem til 1947, hvor det, som Stevnsborg kalder fredspolitifunktionen, d.v.s. arbejdet for sikring af rigets ydre fred, decentraliseredes oven på besættelsestidens centralisering.

De »forbrydelser«, der er genstand for Stevnsborgs undersøgelse, skifter jo fuldstændig karakter i det øjeblik, da politiarbejdet ikke længere sigter mod at afsløre fremmede magters agenter, men tværtimod udføres i en fremmed magts interesse – oven i købet den magt, der har besat landet og i den almindelige bevidsthed fremstår som fjenden. Så er der ikke længere tale om almindeligt politiarbejde, men om en politisk pris, som betales for at bevare mest muligt af den skinsuverænitet, der kunne beskæres Danmark i kraft af den førte forhandlingspolitik.

Set i dette lys har redegørelsen for perioden fra 1938 til 1940 sådan set kun interesse som baggrund for at forstå forudsætningerne for politiarbejdet under besættelsen, mens behandlingen af perioden fra 1943 til 1947 opleves som helt irrelevant. Sådan ser Stevnsborg imidlertid næppe selv på det, i og med at han bruger omkring halvdelen af bogens sider på at behandle »før« og »efter«.

Fremstillingen er delt i fire kronologiske hovedafsnit: Tiden indtil 1938 samt perioderne 1938-40, 1940-43 og 1943-47. Hvert af disse afsnit er igen

delt i fire kapitler om henholdsvis retsgrundlag, organisation, beføjelser og praksis. Det vil heraf være antydnet, at Stevnsborg lægger megen vægt på at skildre de formelle rammer for arbejdet, mens nærværende anmelder ville have fundet det mere interessant at høre noget mere om praksis. De juridiske og bureaukratiske detaljer kan nok være nyttige som baggrund, men i sig selv påkalder de sig ikke den store interesse.

Hvor helhjertet og hvor effektivt var samarbejdet på det politimæssige område? Det må blive de helt fundamentale spørgsmål i relation til besættelsestiden, og netop på dette punkt svigter Stevnsborgs undersøgelse.

Stevnsborg har foretaget en gennemgang af statsadvokatens sager om spionage, sabotage og undergravende virksomhed for de to første besættelses måneder i 1940. På baggrund heraf karakteriserer han statsadvokaturen som »på én gang Værnemagtens Abwehrpolizei ... og regeringen Staunings særlige politi, skabt til at overvåge og retsforfølge borgere, som ... forbrød sig mod Det officielle Danmarks samarbejdspolitik« (s. 409). Oprindeligt var det Stevnsborgs tanke at foretage en sammenligning med sagerne fra de sidste tre måneder op til politisamarbejdets officielle ophør i forbindelse med begivenhederne den 29. august 1943. Gennemgangen af sagerne fra denne sidste tremåneders periode afstår han imidlertid fra, da han ved gennemgang af 27 sabotagesager fra en enkelt politikreds, nemlig Århus, fra den nævnte periode er nået til den konklusion, at politiets efterforskning ikke længere var seriøs, og at der heller ikke længere var vilje i befolkningen til at bistå politiet. Den konklusion virker mildt sagt ikke velunderbygget, og bedre bliver det ikke af, at Stevnsborg i bogens epilog strammer den op til, at der fandt et holdningsskifte sted i politiet allerede omkring november/december 1942 i kølvandet på dannelsen af regeringen Scavenius. At politiet så tidligt skulle være »gået fra samarbejde til modarbejde« (s. 522), har Stevnsborg ikke med sin undersøgelse givet grundlag for at tro.

Under alle omstændigheder virker det ikke som en god idé at sammenligne de første besættelses måneder, da der endnu ikke fandtes nogen modstandsbevægelse at bekæmpe, med en så sen fase, at man med rette eller urette kan formode, at politifolkenes iver i tjenesten var aftaget. Det ville have været ulige mere interessant at høre noget om det praktiske politiarbejde i årene 1941 og 1942, på et tidspunkt, hvor modstanden endnu var svag, hvor Tyskland endnu så ud til at kunne sejre, og hvor befolkningens loyalitet over for forhandlingspolitikken endnu var nogenlunde intakt. Men her er der ikke meget nyt at hente hos Stevnsborg. Fra disse år omtaler han stort set kun interneringen af de ledende kommunister i 1941 og den allerede velkendte optrævelse af den engelske faldskærmsorganisation SOE's første agentnet i 1942.

Stevnsborg er blevet meget udskældt for sin be-

handling af kommunistinterneringen. Men hvad den angår, synes jeg nu, han siger det væsentlige, nemlig at der fra tysk side ikke blev stillet krav om internering af nogle bestemte, navngivne personer, men af bestemte typer af personer, sådan at det var op til Københavns politis afdeling D at afgøre, hvem der skulle betragtes som »ledende kommunist« og dermed anholdes. Det danske politis – og bag dem politikernes – ansvar er således ikke stukket under stolen. Jeg synes måske snarere, Stevnsborg går for vidt, når han hævder, at man fra dansk side håndterede kommunistinterneringen »som et spørgsmål om højforræderi, ikke om landsforræderi« (s. 321), fordi man udvalgte de internerede efter deres politiske og organisatoriske betydning og ikke efter, om de potentielt var farlige for besættelsesmagten som spioner, sabotører eller lignende. At der skulle være tale om *politisk* forfølgelse fra *danske* myndigheders side, er vel dybest set, hvad Stevnsborgs kritikere gerne har villet høre. Men p.g.a. hans juridisk prægede sprogbrug har de ikke opdaget, at han faktisk siger det. Men oprigtigt talt: Når man fra dansk side er gået ind på at sætte DKP ud af spillet, på tysk forlangende og også for at redde sin egen forhandlingspolitik, hvilke andre kriterier skulle man da kunne gå frem efter? Man kan jo ikke se på folk, om de muligvis senere vil udvikle sig til sabotører.

Det er overraskende, at Stevnsborg kun lige strejfer retssagen mod historikeren Vilh. la Cour i 1942 (s. 334). Den truede ellers med at indføre en helt ny praksis, fordi tyske myndigheder i irritation over la Cours nationale foredragsvirksomhed lod krigsretten gribe direkte ind, selv om sager om undergravende virksomhed hidtil havde været henregnet til den danske jurisdiktions område. I det hele taget kunne Stevnsborg nok have fået noget ud af at interessere sig mere for den nationale agitation, der udførtes af folk som la Cour og Dansk Samlings leder Arne Sørensen. Her kunne han i det mindste have fundet belæg for, at politiarbejdet langt tidligere end den 29. august 1943 udførtes delvis på skråt med det formål at stille de tyske myndigheder tilfreds.

Spørgsmålet er så, om politiet har bekæmpet nogle grupper – f.eks. kommunisterne – med større nidkærhed end andre, eller om man har efterforsket nogle typer af sager – f.eks. sabotagerne – mere seriøst end de »blodere« sager om agitation, der ikke i samme grad berørte Værnemagtens interesser og dermed heller ikke udgjorde den samme trussel imod forhandlingspolitikken. En sådan nuancering af problemstillingen ville have gavnet Stevnsborgs undersøgelse.

Stevnsborg anfører i sin epilog, at man i Danmark i kraft af det samarbejde, der ydedes i forhold til tyskerne, undgik den centralisering, militarisering og nazificering af politiet, som man så i andre tyskbesatte lande. Politiets kritikere vil sige, at man opnåede et værn imod, at udviklingen gik *lige så langt*, men ikke imod den principielle under-

gravning af retssamfundet, der endda på denne måde kom umærkeligt snigende. Men det var netop forhandlingspolitikens dilemma, og Stevnsborg har ret i, at en løsreven kritik af *politiets* holdning under besættelsen implicerer et krav om, at korpset skulle have ført sin egen politik på tværs af den, som regeringen og Rigsdagen havde fastlagt.

Til sidst en hilsen til forlaget: Det er virkelig under lavmålet at udsende en bog som denne uden et personregister.

Henrik Lundbak

Dorthe Petersen, Thue og hans tid – skæbner, oplevelser og hverdag under Danmarks besættelse 1940–1945. Esbjerg Byhistoriske Arkiv 1992. 138 s., ill. 148 kr.

I begyndelsen af 1945 sad bogens forfatter, Dorthe Petersen, født Jensen, i Sankt Lukas Stiftelsens dagligstue og strikkede hvide sokker til sin forlovede, Anfred, som hun skulle have været gift med den 30. december 1944. Indvendig i sokkernes hule broderede hun beskeden »kærlig hilsen fra Dorthe«. Anfred var nemlig blevet taget af Gestapo for meddelagtighed i en våbensending og indsat i Frøslevlejren sammen med Dorthes far, der var blevet taget som gidsel, da Gestapo ikke kunne finde den eftersøgte Thue, Dorthes bror. Dorthe arbejdede som barneplejeelev på Stiftelsen, hvortil hun var ankommet i juledagene 1944 under det påtagede navn Else Hansen. Hun var eftersøgt af Gestapo, fordi hun bl.a. havde huset sabotøren Helge, en af Thues venner.

Dramatik skorter det ikke på i Dorthe Petersens glimrende bog om besættelsen, der, som titlen antyder, både er biografi og miljøskildring. Det er ganske vist broderen, Thue, der står i centrum for beretningen, men – og det er bogens styrke – forfatteren fremhæver også de mindre synlige modstandsfolks ofte undervurderede eller helt oversete indsats, uden hvilken de aktive sabotører næppe havde kunnet fungere.

Thue satte som så mange andre unge livet til i kampen mod de tyske besættere. Kun 22 år gammel blev han få måneder før befrielsen henrettet ved skydning i Ryvangen. Oplevelsen var så traumatisk for Thues nærmeste, at de i årtier næsten ikke talte med hinanden om den. Opvoksede børn og børnebørns mange spørgsmål om morbror Thues skæbne gjorde det imidlertid stadig mere påtrængende for forfatteren at bearbejde fortiden ved at skrive om den, men først da hun som pensionist deltog i et kursus i erindringsskrivning på Byhistorisk Arkiv i Esbjerg fik hun noget fra hånden.

Thue voksede op i Bramming i Vestjylland i et religiøst funktionærhjem (faderen var amtsvejassistent) som ene dreng blandt otte søstre. Han var

ivrig KFUM-spejder i drengene, og i 1934 startede han i 1. mellem på Ribe katedralskole, hvorfra han blev student i 1941. Studierne blev fortsat samme år i København, hvor han læste til ingeniør, og her deltog han formentlig i efterårets betydningsfulde studenterdemonstration mod den danske tilslutning til Antikominternpagten. Thue aftjente sin værnepligt i Ringe fra juli 1943, og her var han involveret i kampene mod de tyske tropper, der den 29. august 1943 om morgenen angreb og afvæbnede de danske soldater, som efterfølgende blev interneret. Han blev hjemsendt i oktober, men boede det næste halve år i Kolding, hvor han som led i sin uddannelse var i værkstedspraksis. I marts 1944 vendte Thue tilbage til Bramming (værkstedspraksisen fortsattes i Ribe), og han kom hurtigt ind i det lokale modstandsarbejde, som flere af hans gamle venner allerede var med i. Den 3. juni 1944 dannede han sammen med fire andre unge Bramming-gruppen, som blev underlagt byledelsen i Esbjerg. Gruppen saboterede en række jernbanemål i løbet af efteråret, og som en biopgave varetog den tillige spionageopgaver for den polsk-engelske efterretningstjeneste langs den jyske vestkyst. Gestapo strammede gradvist nettet om gruppens medlemmer, og Thue og venen Helge arresteredes på Kolding Banegård den 22. februar 1945. De blev begge dødsdømt og henrettet; de øvrige fra Bramming-gruppen undgik heller ikke Gestapo, men overlevede alle krigen.

Dorthe Petersen er en engageret fortæller, og når hun lukker op for sluserne, bliver fortiden levende, og et spændende persongalleri lige fra pastor Kroager og »Jenny Holm« til »den lille polak« og »bryggeren fra Essen« træder frem for læseren. Dorthe Petersen skildrer også – ulig de fleste besættelsestidsforfattere – de almindelige mennesker, modstandsfolkens koner, familie, venner og deres situation under besættelsen. Det gør hun dels ud fra egne erfaringer og dels ud fra de mange interviews, hun har foretaget som forarbejde til bogen. Hertil kommer kildestudier i primært Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940–1945 i Esbjerg.

Enkelte gange halter det en anelse med dokumentationen. Eksempelvis når forfatteren i omtalen af en fangetransport til Staldgården i Kolding nævner, at Gestapo her måtte betale for at få porten åbnet. Læseren får ikke at vide, hvor oplysningen stammer fra, og den forekommer heller ikke sandsynlig i betragtning af, at Staldgården, som i øvrigt tidligere omtalt i bogen, var Gestapos regionale hovedkvarter.

Denne og nogle andre skønhedspletter overskygger ikke bogens mange kvaliteter, og anmelderen håber og tror, at dette fine stykke lokalhistorie (som bogen også er) vil få en velfortjent plads på mange bogreoler – også uden for det vestjyske.

Claus Øgendahl

Nina Fabricius, Vestjyske småbyer i udvikling eller afvikling? Skovlund, Gårde og Strellev. Ølgod Museum, 1991. 105 s., ill.

Bogen er resultatet af en etnologisk undersøgelse i tre udvalgte småbyer på Ølgodeggen. Tre lokalsamfund, som man på forhånd vidste havde udviklet sig forskelligt trods fælles rødder i den vestjyske kultur. Udgangspunktet var at undersøge de pågældende lokaliteter i tidsrummet fra 1950 til 1990 med et bagud rettet perspektiv for at belyse, hvorfor udviklingen var forskellig, eller om der alligevel var fælles træk? Desuden var det tanken at tilvejebringe et redskab, som egns beboere, institutioner, foreninger, politikere, planlæggere og andre interesseparter kunne bruge i debatten om småbyerne, lokalsamfundet og dets problemer.

Etnologens intentioner er at se på den enkelte by i relation til egnen og i forhold til øvrige byer før og nu bl.a. ud fra en grundlæggende idé om, »at byerne og deres nærmeste omegn har hver sit særpræg på trods af tilsyneladende ensartethed« og om, at der derfor »bag dette gemmer sig særlige, lokalt betingede træk, der gør, at den ene by udvikler nye træk og klarer sig godt både økonomisk og med hensyn til fælles aktiviteter, mens den anden trues med affolkning eller opløsning af det lokale fællesliv«.

I bogens indledende afsnit om »Den fælles baggrund for de nye vestjyske byer«, opridses de seneste 120 års udvikling i Vestjylland. Med anlæggelsen af jernbanen, Esbjerg Havn og hedeopdyrkingen lagdes grunden til forandringen i det store uvejssomme hedeland med spredt bebyggelse – grundlaget for det moderne samfund, som efterhånden voksede frem i form af bl.a. nye småbyer, og som de tre udvalgte – Skovlund, Gårde og Strellev – er eksempler på.

Trods forskellighed i udvikling er de tre byer fast forankret i en fælles vestjysk kultur med rødder dybt i den vestjyske bondekultur og væremåde. Her peges bl.a. på vestjydernes usnobbete omgangstone, de mindre sociale forskelle i forhold til f.eks. mere velhavende egne i Østjylland og på øerne samt ringe afhængighed af egnens relativt få og små godsejere. Endelig gøres gældende, at de fleste byer i det tidligere spredt bebyggede landskab er nyere i forhold til Østdanmarks bondebyer med en lang og kontinuerlig landsbytradition.

Skovlund er den største og mest homogene af byerne. Den ligger på den frugtbare Varde Bakkeø, og betegnes som en hedeopionerby med »gå-på-mod«. Byen blev grundlagt på bar mark i 1880'erne, hvor jorden, i takt med hedens opdyrking, blev udstykket til ensartede gårdstørrelser på hver ca. 50 tønder land. I byen etableredes bøndernes andelsforetagener, butikker, institutioner og forskellig håndværk. På Skovlundegnen herskede et meget stærkt sammenhold mellem beboerne, en særlig ånd og evne til at handle i fælles-

skab. Og så havde byen ambitioner om at være en »rigtig« by. Fra 1920 til 1970 opnåede den at blive stationsby på Varde-Grindstedbanen, dog uden egentlig større betydning for byens erhvervsliv. I 1960 havde Skovlund 412 beboere. Som følge af udviklingen i landbruget var byen i tilbagegang, hvorfor man besluttede at kæmpe for at trække industri til området, hvilket også lykkedes i 1968. Det bevirkede, at området tilførtes arbejdspladser, og det gav grundlag for vækst. Ved forudseenhed og aktivt engagement i lokalsamfundets udvikling var Skovlund-beboerne således med til at vende udviklingen i en positiv retning. Det foregik i et frugtbart samspil mellem den nye fabriksejer og lokalsamfundet.

Gårde er den helt lille stationsby, der opstod som trinbræt i 1875, men aldrig fik et særligt stort handelsopland. I modsætning til Skovlund og Strellev, der tidligere var udprægede landbrugsområder, var sognet præget af en anden social struktur. Den var domineret af mindre landbrug – husmandsbrug på 4–5 tønder land udstykket omkring et teglværk anlagt 1890 – og en arbejderbefolkning, rekrutteret fra husmandsstederne og byens småhuse. I 1922 kom der ganske vist en »rigtig« station efterfulgt af et beskedent opsving i handel, håndværk, andelsforetagener og tilflytning af pensionerede gårdejere, som byggede huse i byen. Men trods tilvækst og »byambitioner« var Gårdes indbyggertal i 1960 kun på 210, og byen forblev indeklemmet mellem to andre byer med større tiltrækning.

Strellev er den mindste og yngste af de tre byer, udadtil regnet for lidt af et isoleret samfund, men en velstående bondeby uden »byambitioner« i en selvstændig sognekommune med lang bondetradition og relativt ligestillede landbrug på hver 30–45 tønder land. Byen rummer primært sognets fælles andelsforetagener og institutioner samt nødvendig handel, håndværk og andre servicefunktioner. Efter krigen har byen oplevet en tilbagegang på flere af de tidligere funktionsområder.

I vurderingen af de tre landsbysamfundes forudsætninger for fællesskab inddrages også de politiske strømninger og især de åndelige og religiøse bevægelser, som nåede egnen i 1800-tallets sidste halvdel. Befolkningen spaltedes i to floje – den grundtvigianske og den indremissionske.

Trods den religiøse opdeling og politiske forskelle eksisterede der på tværs af disse forhold et sammenhold i Skovlund. De to grupper var socialt ligestillede og tilhørte samme kultur. De kunne f.eks. enes om at opstille fælles kandidater til sognerådet og derved undgå opsplintning. Sammenhold og stærk kollektiv bevidsthed blev derfor afgørende faktorer for lokalsamfundets senere udvikling og eksistens. Dette fælles fodslag savnes i Gårdes mere socialt opdeltede samfund, hvis foreningsliv var delt i indremission, grundtvigianere og socialdemokrater.

I den mere velstående, selvstændige sognekommune

munc Strellev, med en homogen, overvejende grundtvigiansk bondebefolkning, skulle man f.eks. ikke konkurrere med andre om pladserne i sognerådet. Man prioriterede også fælleslivet frem for byfunktionerne. I sognet havde der ikke tidligere været brug for i fællesskab at hævde sig udadtil; her havde man stort set nok i sig selv. Strellev vågnede derfor sent op til kamp for lokalsamfundets overlevelse – da det var hårdt truet.

De tre forskellige lokalsamfunds kultur og individuelle ånd – med tydelige rødder i 1800-tallets politiske og åndelige bevægelser – har i følge forfatteren haft væsentlig betydning for måden, hvorpå byerne og områderne har klaret den forandring, som landbrugets industrialisering og øvrige centralisering på samfundsområdet har medført i de seneste tre årtier. Det gælder også »evnen og viljen til sammenhold, og til at tage fælles initiativer«. Faktorer, der er nøje sammenhængende med lokalsamfundets økonomiske, sociale og kulturelle forhold. Og som en vigtig faktor på laveste græsrodsniveau fremhæves, at det største og væsentligste energipotential trods alt ligger hos lokalsamfundets egne beboere.

Bogen følger nye og spændende synsvinkler til de seneste års studier i danske lokalsamfund. Det drejer sig om småsamfund, hvoraf langt flertallet har svært ved at leve op til de krav, nutidens udvikling og planlæggere stiller. Vel primært fordi planlægning så godt som aldrig tager sit udgangspunkt i lokalsamfundets egne forudsætninger og præmisser.

Selv om undersøgelsen ikke kommer bag om alle de udvalgte byers mange problemer, så synliggøres her, via etnologisk metode, nogle væsentlige sider af lokalsamfundet, ligesom der gives nogle kvalificerede bud på byernes udvikling og status. Men når der indledningsvis peges på, at man har ønsket »at se på den enkelte by i forhold til egnen som helhed og at undersøge dens forhold til de øvrige små og større byer både før og nu«, mener jeg, at undersøgelsen kun svagt opfylder nævnte hensigt. Her savnes et – blot nødtørftigt – statistisk materiale til sammenligning af nogle sociale, økonomiske og demografiske forhold. På baggrund heraf kunne man måske netop foretage komparativ sammenligning og koble mikro- og makroniveauet for at afdække materialet nye aspekter.

Bogen udgør et grundigt studie i de små samfunds dagsaktuelle forhold. Med de mange illustrationer, heriblandt Peter Dragsbos meget pædagogiske oversigtstegninger af byerne, indfanges nogle gode iagttagelser fra lokalsamfundets dagligdag. Men desværre er billedgengivelsen i de fleste tilfælde blevet flad og kontrastløs i trykningen, hvilket er ret ærgerligt.

Gunnar Solvang

Finn Andersen, *Selv dødsboer fortæller. Skifterets-sager og deres brug*. 31 s., ill. Ole Degn, *Alle skrives i mandtal. Folketællinger og deres brug*. 31 s., ill. N.H. Frandsen, *Foreningshistorie og rets-betjentarkiver*. 32 s., ill. Margit Mogensen og Erik Nørr, *Menighedsrådene og deres arkiver*. 41 s., ill. Arne Møller Pedersen, *Brand, vand, mug og grimme dyr*. 30 s., ill. Jørgen Nybo Rasmussen, *Kort – om kort og tegninger*. 23 s., ill. Sigurd Rambusch, *Vælgere i organisation. Om vælgerfor-eningshistorie*. 37 s., ill. Poul Thestrup, *Pund og alen. Danske mål- og vægtenheder fra 1633-reformen til i dag*. 35 s., ill. Poul Thestrup, *Mark og skilling, kroner og øre. Pengeenheder, priser og løn-ninger i Danmark i 350 år (1640–1989)*. 51 s., ill. Hans Worsøe, *Amtmanden var med til det hele. Amtsarkiver og deres brug*. 23 s., ill. Paul G. Ørberg, *Hvad præsten skrev – i kirkebogen. Kirke-bøger og deres brug*. 29 s., ill. *Arkivernes Informationsserie*. Udgivet af Rigsarkivet. 1991. Pris 50 kr. pr. bind.

Samtidig med rigsarkivar Vagn Dybdahls afgang præsenterede Rigsarkivet II bind i en ny serie, *Arkivernes Informationsserie*. Med »arkiverne« forstås her sandsynligvis Rigsarkivet og landsarkiverne, selv om de institutionelt er én institution, og Rigsarkivet står som udgiver.

Serien er ifølge oplysningerne på bagsiden af bindene rettet mod to grupper. Den ene er brugerne af arkivalierne. For dem skal udnyttelsen af arkivernes samlinger gøres lettere, særligt i forbindelse med læsesalsbesøgene. Den anden er arkivskaberne. De skal gøres opmærksomme på bevaringen af arkivalierne og have en vejledning i at forbedre opbevaringsforholdene.

Allerede ved denne beskrivelse kan man spørge sig selv – som jeg selv gjorde i forbindelse med subscriptionsbuddet: hvor mange af bindene henvender sig til dig/din institution? Det er jo noget forskellige målgrupper. Og hvis vi ser på den første gruppe, hjælpemidler til arkivaliebenyttelse, findes der i forvejen forskellige typer, lige fra xerokopierede indgange på læsesalen til større håndbøger, som man læser hjemme. En serie må kræve overvejelser om, hvilken gruppe man vil nå.

Et af de privilegier, som ikke altid påskønnes i fornødent omfang, er at have vagt på læsesalen i det statslige arkivvæsen. Her møder man mange interessante forskere med nye indgangsvinkler til arkivalierne. Man må også sommetider sætte sig i brugernes sted og orientere om kildeværdi m.m. Derfor får man efterhånden en viden om hver enkelt arkivaliegruppe, hvad den kan bruges til, hvad dens begrænsninger er o.s.v. Blandt andet derfor er det en fortrinlig idé med disse oversigter fra

erfarne mennesker inden for det statslige arkivvæsen.

Af de II bind hører de fire til den gruppe, som tager udgangspunkt i en arkivaliegruppe – folketællinger, kirkebøger, amtsarkiver, skifteretsager – og beskriver deres brug: tilblivelse, omfang, ordning, søgesystemer m.m. Knyttet til denne gruppe er også to bind, som er mere afgrænsede: hvad der i retsbetjentarkiverne kan findes vedrørende foreningshistorie og om kort i det statslige arkivvæsen. Ud fra udelukkelsesmetoden må endnu to bind høre til denne gruppe: bindet om mål og vægt og bindet om mark og skilling, kroner og øre. De har ikke tilknytning til arkivalier som sådan, men er egentlige små opslagsværker.

Til den anden gruppe hører et bind, som retter sig mod arkivskaberne generelt: *Brænd, vand, mug og grimme dyr*, og et bind, som henvender sig til menighedsrådene.

Endelig er der et bind, som falder uden for de to grupper: om vælgerforeningshistorie. Det er nærmest en håndbog i at skrive vælgerforeningshistorie. Det skal det nu ikke klandres for, det hører nemlig til de mest helstøbte og bedste af bindene.

Ved en gennemgang bog for bog vil jeg starte med dette bind, *Vælgere i organisation*. Bogens formål er at være en vejledning for den, der på den ene eller anden måde vil skildre vælgerforeninger, særligt på det lokale plan, dernæst på kreds- og amtsorganisationsniveau. Afsnittene omhandler en gennemgang af partisystemet (5 sider), hvordan man skriver historier (3 sider), hvordan man finder kilder og oplysninger (6 sider) og eksempler (4 sider). Desuden er der oversigter over valg, litteratur og arkiver.

Jeg har skitseret indholdets omfang for at vise styrken og svagheden ved bogen. Den er kort og overskuelig som den første indgang til emnet, men på punkter – særligt i afsnittet om, hvordan man behandler stoffet – sætter den sig på grund af det ringe omfang mellem to stole. Afsnittet indledes meget fint med en gennemgang af en række problemstillinger, men beskrivelsen af, hvordan man skriver og får trykt stoffet, er meget amputeret, og der slutes med at henvise til Verner Bruhn m.fl., *Vejledning i lokalhistorie*.

Der er enkelte underlige foregørelser. Selv om der henvises til forskellige bibliografier og de lokalhistoriske arkiver, er de to vigtigste indgange til lokalt materiale ikke nævnt, nemlig Dansk Lokalbibliografi og foreningsregistraturerne udgivet af lokalarkivernes amtskredse. Disse er da det første sted, man går til for at få en oversigt over det lokale materiale. I oversigten over folketingsvalg burde være nævnt, at der tidligere kunne afholdes suppleringsvalg i den enkelte kreds (da der var valg i enkeltmandskredse). Det kan undre lidt, at der i bogen er lagt så megen vægt på folketingsvalgene, når vægten i øvrigt angiveligt er lagt på de lokale organisationer og ikke på kredsen. Min erfaring med de lokale vælgerforeninger har været, at det er

kommunalbestyrelsesvalgene, der har været de mest vedkommende for lokalforeningerne.

Til gengæld er den kommenterede gennemgang af nogle fremstillinger meget pædagogisk og instruktiv – det kunne godt bruges i flere af bøgerne – og de tidligere anførte anker skal ikke tilsløre indtrykket af en ellers fin introduktion til et vigtigt forskningsområde lokalt.

Menighedsrådene og deres arkiver er rettet specielt mod menighedsrådene for at få dem til at forstå, hvorfor det er vigtigt at bevare og ordne deres arkiver. Den er en instruktiv gennemgang af menighedsrådenes historie og deres arbejdsområder, som de afspejler sig i arkivalierne. Bogen indeholder også en vejledning i at ordne og administrere arkivet. Den er en fin introduktion til dette ret ubenyttede kildemateriale. Om menighedsrådsmedlemmerne får læst bogen, ved jeg ikke, men den bør finde mange læsere blandt lokalhistorisk interesserede.

Tilsvarende er *Brænd, vand, mug og grimme dyr* rettet mod arkivskaberne og giver en let læselig og god første orientering om, hvilke faktorer, der virker nedbrydende på arkivalier. Den kan også bruges på de lokalhistoriske arkiver, særligt som bilag til ansøgninger til bevilgende myndigheder.

Mål og vægt har for mange været et vanskeligt tilgængeligt område, og tidligere håndbøger har desværre ikke ligefrem været lette at gå til. Problemet ligger ikke mindst i de uoverskuelige forhold før 1683-reformen, og de tidligere værker har i høj grad koncentreret sig om denne tid. I *Pund og alen* har man sprunget den første periode over, til gengæld er der kommet en meget, meget overskuelig bog, der dels sætter begreberne i en sammenhæng, dels har stikordsindgang. En oplagt håndbog.

Det samme gælder bogen om *Mark og skilling, kroner og øre*, om pengeenheder, priser og lønninger i Danmark 1640–1989. Første del er en let tilgængelig gennemgang af de forskellige pengeenheder og forholdet mellem dem. I anden del gør forfatteren det vovestykke at give en oversigt over udviklingen i priser og lønninger fra 1640 til 1989 årti for årti. Det er selvfølgelig ingen simpel sag. Der er udvalgt forskellige varegrupper: fødevarer, landbrugsprodukter, byggematerialer og metaller samt ind imellem andre varer. En pristalsudvikling inden for hvert årti er også med. En så lang oversigt rummer en række problemer, hvad forfatteren også loyalt gør opmærksom på, det gælder blandt andet kvaliteten af oplysningerne, betalingsform og det forhold, at forbruget ændrer sig. Derfor kan man heller ikke samle oplysningerne til én stor sammenhæng, men man kan få et indtryk af udviklingen i mindre perioder. Det er en meget nyttig håndbog, der vil kunne bruges til at sætte andre oplysninger ind i en sammenhæng. Den kan i lige så høj grad bruges i lokalhistorisk, slægtshistorisk eller undervisningsmæssig sammenhæng som på læsesalen.

Kort indskrænker sig til – netop som et af de angivne formål – at være en kortfattet oversigt over en delssamling, nemlig de kort og tegninger, som findes i det statslige arkivvæsen, og deres registreringsform. Som sådan er den fyldestgørende, men den gør ikke noget ud af at præsentere de forskellige typer, der findes, ligesom der heller ikke er overvejelser over deres brug, eller om der findes tilsvarende kort andre steder. Litteraturliste mangler. Udpræget en bog til læsesalen og ikke mange andre steder.

Foreningshistorie og retsbetjentarkiver er beregnet som en hjælp til dem, som søger supplerende materiale til foreningshistorie. Retsbetjentene (herredsfogeder, birkedommere, byfogeder m.v. til 1919) havde i forskellige sammenhænge (kontrol, tilladelse, løsning af konflikter) kontakt med foreninger. Bogen gennemgår, hvilke typer foreninger, man kan forvente at finde materiale fra (fortrinsvis økonomiske), og hvad det omhandler. Materialetyperne gennemgås med mange eksempler, og der er undervejs anvisninger i at benytte arkivindgangene. Bogen kommer udmærket rundt om sit specifikke emne, og ved gennemgangen får man også redskaberne demonstreret. Den er nyttig både ved forberedelsen før læsesalsbesøget og på læsesalen.

De sidste fire bind er egentlig hinanden lig – og dog. *Hvad præsten skrev* er om kirkebøger og deres brug. Bogen er meget kortfattet, omkring halvdelen er (underholdende) illustrationer. Om kirkebøgenes brug – ud over til slægtsforskning – er der meget lidt, der henvises til enkelte demografiske og sædelighedshistoriske studier 1882–1979.

Alle skrives i mandtal om folketællinger har to udmærkede afsnit om folketællingernes tilblivelse og deres indhold. Af kildekritiske problemer gøres der noget ud af hvervstbetegnelserne og forskellen på den hjemmehørende og den faktisk tilstedeværende befolkning. Der nævnes dog ikke strukturelle problemer (f.eks. tællingsdatoens betydning i forbindelse med sæsonvandring), ej heller refereres diskussionen om kvaliteten (er nævnt i litteraturlisten). Det er udmærket, at der også henvises til mandtal, hvad enten det er de sjællandske købstadsmandtal 1753, kopskattelisterne eller de årlige købstadskommunale mandtal i slutningen af forrige århundrede og begyndelse af dette. Især de sidste bliver tit overset. Når der i bogen, hvor folketællingernes brug behandles, klages over, at det befolkningsmæssige grundlag ofte forsømmes i sogne- og købstadshistorier, ville det måske nok være på sin plads at hjælpe folk lidt mere med en kort omtale af værker, som kunne tjene til inspiration i så henseende. De findes faktisk. Blandt andet er der nogle i litteraturlisten, som kan bruges på generelt plan, men et par købstadshistorier kunne også nævnes.

Amtmanden var med til det hele – om amtsarkiver og deres brug. I indledningen af bogen skrives, at

amtsarkiverne er en skatkiste af oplysninger, men bogen indeholder ikke ét konkret eksempel på, at skatkistens indhold også bliver brugt. Nu er ikke alle amtsarkiver i en særlig god ordnings- og registreringsstilstand – måske er det derfor. De to hovedafsnit handler om kompetence og arbejdsområder (4 sider) og om den praktiske brug (2 sider). Selve denne traditionelle indgang med en udmærket beskrivelse af forvaltningsområder og journalopbygning skal også med; men når det hele er læst igennem, spørger læseren alligevel sig selv: hvad ligger der egentlig i amtsarkiverne. Bogen er meget lidt konkret.

Selv dødsboer fortæller – en fin titel på en bog om skifteretsager. De er jo tit svære at finde på grund af jurisdiktionsforholdene, hvad der med god grund gøres en del ud af i bogen. Til sidst er der en god oversigt over de forskellige skiftejurisdiktioner – tak for det. Et fint lille afsnit belyser en skiftesags forløb, og der er nogle eksempler på skifternes brug til forskellige formål med en henvisning til enkelte værker. Det er bedre end i de øvrige tre bind, men måtte gerne have været uddybet. Selv har jeg blandt andet arbejdet med købmands- og håndværkerskifter, og de har fortalt meget – lige fra opland over leverandører til strategiske forbindelser, når det gælder børnenes ægteskaber. Med god grund klages der over, at skifteretsdokumenter sjældent benyttes. Men så ville det være rart med nogle konkrete eksempler i stedet for en oprensning af områder. Endelig er konkursboer ikke særligt omtalt, selv om man netop i disse finder meget til belysning af økonomisk historie og kulturhistorie.

En kort opsummering af de sidste fire bøger. De er skrevet af folk, der ved meget om det, de skriver om. Men måske ved de det for godt, måske er de læst fast i den gamle arkivaropfattelse, at når man har beskrevet arbejdsområde og sagsbehandling, så ved alle, hvad der ligger i arkivfonden, og kan benytte det uden videre. Der er ikke meget konkret. De illustrationer, der er valgt, viser netop, at forfatterne kender til deres arkivstof, også på pakkeniveau. For illustrationerne er spændende, de er blot mere kuriøse end illustrerende det væsentlige.

Nu er det måske for smed at rette bager. For under gennemgangen spekulerer man flere gange over, hvem bøgerne egentlig henvender sig til. For hvis det er folk på læsesalen, er de gennemgående gode nok. Men hvorfor så betale 50 kr. for en bog, som i praksis består af syv sider brødtekst plus to sider litteraturoversigt plus tre sider ordliste (f.eks. bindet om kirkebøger). Så var det bedre at kigge i en xerokopi, der ligger på læsesalen.

Hvis bøgerne skal bruges til hjemmeforberedelse for slægts- og lokalhistorikere, burde de have været mere uddybende og pædagogiske. Nogle af bøgerne har tendenser i den rigtige retning. Det gælder navnlig de to, der retter sig til en bestemt målgruppe – arkivskaberne – og dem, der er lidt

uden for strukturen – bindene om vælgerforeninger, mål og vægt, priser og lønninger og foreningshistorie i retsbetjentarkiverne.

Det får mig til at spørge, om redaktionen i tilstrækkelig grad har overvejet, hvem man ville nå med bøgerne, eller om der er sket et skifte i løbet af redaktionsperioden. Nogle af manuskripterne kunne godt tænkes at have ligget et stykke tid. Man kan også spørge sig selv om, hvorfor netop disse emner er udvalgt. Emnerne har måske ikke været bestemt for en prioriteret udvælgelse, men været genstand for forfatterne selv. Det er da også meget legitimt, men det forstærker indtrykket af en passiv redaktion.

Når der gøres så meget ud af dette, hænger det sammen med, at der er et stort behov for håndbøger. Det var tidligere en opgave for DHF, og det nye DHF synes at tage opgaven op igen. Men de gamle håndbøger er udsolgte og/eller forældede, og det kræver en grundig overvejelse om, hvordan nye skal se ud. Problemet med en del af bindene i informationsserien er (ud over et vist misforhold mellem indhold og pris), at man har sat sig mellem en del stole. De retter sig til noget forskellige grupper (mere forskellige end bagsideteksten angiver), og som antydning under gennemgangen af de enkelte bøger findes der håndbøger på flere af områderne, men man har kun i enkelte tilfælde søgt at forholde sig til dem. Den manglende konkretisering er et andet problem. Og disse problemer er meget ærgerlige, for selv om der er mange gode ting i bøgerne, kunne de ved en ringe indsats blive langt mere inspirerende for benyttelsen af arkivalierne – hvad vi alle er interesseret i.

Peter Korsgaard

Godsarkiver. Universitetets og Kommunitetets gods. Registratur. 1990. 83 s., 50 kr.

Skolearkiver, Tornved. Registratur. 1991. 56 s., 30 kr.

Kommunearkiver, Møn III. Supplement og rettelser. 1991. 56 s., 50 kr.

Udgivet af Landsarkivet For Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Ekspedition: Landsarkivet for Sjælland, Postboks 661, Jagtvej 10, 2200 København N., tlf. 31 39 35 20.

Ved Københavns Universitets 500 års jubilæum i 1979 blev der foretaget en samling af arkivet efter administrationen af det gods, Universitetet og Kommunitetet (Frederik den Andens legat til bespisning af studenter) tidligere havde ejet på Sjælland og Falster, således at det nu findes i Landsarkivet, medens Københavns Universitets institutionsarkiv blev nyordnet i Rigsarkivet.

Registraturen *Godsarkiver. Universitetets og Kommunitetets gods* indeholder en indledning med litteraturhenvisninger, der trods sine kun fire sider givet et godt overblik over universitetsgodsets administrative udvikling fra 1685 til 1920'erne.

Det registrerede materiale omfatter dels administrationen af godserne med reglementer og cirkulærer, kopibøger, journaler og journalsager, godsforvaltning (herunder fæsteprotokoller og udskiftningssager) og tiendeforvaltning, dels arkivalier efter godsernes funktion som offentlige myndighedsområder, nemlig skatte-, skifte-, overformynderi- og lægdsvæsningsager op til 1850. I disse sager møder man de højlærdes bønder; men desværre er der tilsyneladende kun bevaret ganske lidt materiale helt tilbage fra Holbergs samtid.

Landsarkivet for Sjælland har i de senere år udgivet en række særlige registraturer over skolearkiver (publikationsliste kan rekvireres fra Landsarkivet). De knytter sig til Landsarkivets kommunearkivregistraturer, der medtager arkivalier fra skoleforvaltningerne, men ikke fra de enkelte skoler.

Det gælder også denne registratur – *Skolearkiver, Tornved* – hvor der i indledningen nævnes, at der ikke har været mulighed for at bringe en oversigt over skolevæsenets udvikling i Tornved kommune, og at der kan have eksisteret yderligere skoler, hvorfra der blot ikke findes arkivalier i Landsarkivet. Ved at se i indledningen til registraturen over Tornved kommunes arkiv, som Landsarkivet udgav i 1990, kan man få en antydning af den administrative og befolkningsmæssige udvikling i Tornved, og det fremgår heraf, at der faktisk må have været flere skoler end de registrerede.

Det ville være en klar forbedring af skoleregistraturernes brugsværdi, hvis der fremover kunne skaffes mulighed for et par siders indledning om det pågældende skolevæsnens udvikling.

Kommunearkiver, Møn III, indeholder rettelser og tilføjelser til tre tidligere registraturer over kommune- og skolearkiver fra Møn, som Landsarkivet udgav i 1982.

Registraturen er udtryk for det problem, der opstår, når senere afleveringer får et allerede registreret arkiv til at vokse, og den trykte registratur derefter ikke længere er dækkende. Landsarkivet indføjer rettelser og tilføjelser i de eksemplarer, der findes på egen læsesal, men de øvrige er uden for rækkevidde.

I det aktuelle tilfælde har tilvæksten i arkiverne fra to af de tidligere mønske landkommuner, Damsholte og Byord, været så stor, at Landsarkivet har valgt at omregistrere dem, og denne omregistrering fylder det allerreste af registraturen. I forhold hertil er rettelserne til de øvrige kommuner og skolerne få.

Jeppe Tønsberg

Ole Rostock, Nøgle til 808 skandinaviske skjoldholdere. Societas Heraldica Scandinavica, Heraldiske studier 3, 1990. 38 s., ill. 60 kr. Ekspedition: Heraldisk Selskab, Maltevangen 15, 2820 Gentofte.

Ole Rostock er gennem årene blevet rådspurgt af adskillige med et behov for at få et våben identificeret. Ud fra sin store personlige viden og støttet af sit omfangsrige heraldiske bibliotek og sin unikke »herold«, dvs. heraldisk ordnede samling, af danske borgerlige våben, der langt fra altid kan findes i den trykte litteratur, har Rostock som oftest været i stand til at give et udtømmende svar. Han har gjort den erfaring, at ikke kun skjoldmærket eller hjelmtegnet kan bruges i identifikationsprocessen, men også mottoer og skjoldholdere. Kendskab til skjoldholdere kan have betydning i tilfælde, hvor våbenmærket i øvrigt er utydeligt eller på anden måde dårligt gengivet. Rostock anlagde derfor også en samling over skjoldholdere.

Det er frugten af dette kompilationsarbejde, der nu foreligger i form af en lille bog. Materialet, der

omfatter kongelige, fyrstelige, adelige og borgerlige våbener i Norden, er hentet fra de gængse oversigtsværker, men rummer tillige våbener fra den nævnte »herold« over borgerlige våbener og andre upublicerede kilder som Hirsch's store håndskrevne fortegnelse over danske og norske officerer (Det kongelige Bibliotek, kopi i Rigsarkivet), Rigsarkivets samling af borgerlige segl og andre seglsamlinger, samlinger af heraldiske exlibris og sporadiske fund.

Nøglen over de 808 skjoldholdere er let at bruge. De er rubriceret alfabetisk med angivelse af, hvilke slægter de pågældende skjoldholdere kan forbindes med. Via et register kan man gå fra slægtsnavn til skjoldholder.

Sven Tito Achen, sammen med hvem Ole Rostock i 1971 udgav en såre nyttig dansk heraldisk bibliografi, sagde en gang, at mange benytter de møjsommeligt tilvejebragte hjælpemidler uden at føle nogen synderlig taknemmelighed over for dem, der havde gidet at gøre arbejdet. Ole Rostock være hermed takket for sit tålmodige indsamlingsarbejde.

Nils G. Bartholdy